

historiske udvikling til et resultat af denne stadige faglige og politiske kamp, og man får et levende indtryk af, hvilke ofre de utallige nederlag og sejre har kostet bevægelsen. Men forfatterne forfalder netop ikke til at glemme nederlagene i dette arbejdskampstudie, ligeså lidt som de fejrer oppositionen og de interne uenigheder ind under jubilæumsskrifternes traditionelle gulvtæpper (det ville også have været vanskeligt at gøre for Odense's vedkommende).

Man savner et par kort over Odense by og nærmeste omegn til forskellige tider, så det bliver muligt at følge med i de mange begivenheder og konkrete henvisninger. Men ellers er der tale om en veldisponeret skildring i et letfatteligt sprog med en række velvalgte illustrationer. Det er et meget gedigent værk, der da også har fået støtte til udgivelsen af Kreditforeningen Danmark.

Bogen falder i to afsnit, hvor det første skildrer den historiske udvikling. I anden del har man valgt at levere en mere omfattende skildring af udvalgte emner som: kooperationen, pressen, arbejderoplysningen og arbejderidrætten samt en række interessante arbejdererindringer. Sidstnævnte giver skildringen af kampen og sammenholdet »kød og blod«, samtidig med at der er tale om en nådesløs skildring af den økonomiske og sociale elendighed, af skæbner som dog ikke forhindrer folk i at kunne se de lyse sider af livet (som f.eks. i Inger Skov Pedersens erindringer).

At man vælger at lægge disse uddybende afsnit i anden del gør også, at den første del, hvor Søren Eigaard og Kurt Risskov Sørensen skildrer den samlede udvikling, kommer til at stå klart og sammenhængende. Forfatterne formår at skildre arbejderbevægelsens udvikling og betydning for arbejderne og for byen på en sådan måde, at organisationshistorien bliver levende og

nærværende. Den bliver sat ind i sin sociale politiske og økonomiske sammenhæng, der tegnes et tydeligt billede af erhvervsstrukturen, arbejdsforholdene, befolkningsgrupperne, arbejderkulturen m.v. i Odense.

Samtidig med denne nære skildring af udviklingen i Odense mister forfatterne dog ikke det overblik, der skal til for at se denne som et led i en større udvikling på landsplan. De enkelte begivenheder bliver hele tiden sat i relation til en større sammenhæng.

Bogen har derfor interesse langt ud over fagbevægelsens rækker i Odense – der er tale om et eksemplarisk stykke Danmarkshistorie.

Kurt Klaudi Klausen

Jørgen Hamre og Johann Runge (red.):
Barn og ung i Sydslesvig, 1900-1982,
Bd. 1-2. (Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Rosenkilde og Bagger, 1986).
512 s., 160,- kr.

Studieafdelingen gav de danske sydslesvigere smag for erindringer, da Poul Kürstein i 1972 udgav en første Flensborg-antologi. Siden er selvstændige erindringsbøger udgivet af kendte og mindre kendte sydslesvigere som Niels Bøgh Andersen, Svend Johannsen, Helmuth Leckband og Franz Wingen-der. Studieafdelingen fortsatte med sin næste samling, da Poul Kürstein og Lars Schubert i 1977 udgav endnu et bind Flensborg-erindringer. Det udmærkede sig ved, at børn fra arbejderklassen nu talte stærkere med i koret fra de fåtallige førende familier, navnlig gennem Helmuth Leckband, Hans Paulsen og Lars Schubert selv.

Socialt og nu også geografisk har Studieafdelingen videreført denne perspektivudvidelse i disse to nye bind, som Jørgen Hamre og Johann Runge

har udgivet. Med fem af de seksten bidrag er flensborgerne stadig stærkt repræsenteret, deraf fire ved forfattere, der ikke stammer fra de førende familier, nemlig Frederik Mommsen, Henrik Lisberg, W. L. Christiansen og Gerhard Ernst, og kun én, Bente Hillebrecht (f. Lieb) fra en mere kendt. Men læseren føres nu også over bysamfundets udkant (Svend Kjems fra Harreslev og Hans Werner Hansen fra Tarup) til andre sydslesvigske byer (Ina Carstensen fra Husum, Ilse Kürstein fra Slesvig, Hedwig Lorenzen fra Tønning og Anke Werner fra Rendsborg) og ud på landet. Dertil findes skildringer fra de sogne umiddelbart syd for grænsen, hvor der var en tynd, delvis sammenhængende danskhed (brødrene Sigfred og Karl Andresen fra Kalleshave ved Agtrup og Anders Ture Lindstrøm fra Ladelund) og til egne, hvor en enkelt familie måtte leve en isoleret dansk tilværelse i et ellers helt igennem tysk miljø (Marie Lassen fra Strukstrup i Angel og Meta Lorenzen fra Kollund mark på gesten nordøst for Husum).

Vel er der andre lokalsamfund, man også gerne havde set skildringer fra. Ved deres fravær glimrer især Harreslev mark, blandt hvis arbejderbefolkning der fandtes mange dansksindede, og Jaruplund, der rummede mellemkrigstidens eneste virkelig sammenhængende danske lokalsamfund på landet, om der overhovedet fandtes noget. Savnet er også erindringer fra Lyksborg, Valsbøl og Østerby mark, hvor der fandtes danske forsamlingslokaler. Aventoft kunne lægges til, havde det ikke været for Niels Bøgh Andersens levende beretning i hans egne erindringer.

Alligevel må udgiverne lykønskes med en vellykket publikation. Det har ingenlunde været let at finde og overtale en så bred vifte af bidragsydere. Ikke alle er skrivende folk, selv om det har

hjulpet, at der er en overvægt af lærere, børnehavelærerinder og bibliotekarer. Stort set er alle i stand til at fængsle.

Blandt de mange illustrationer findes ved siden af portrætter og gruppebilleder slet ikke få fotografier af omgivelser og interiører, der konkretiserer indtrykket af miljøerne. De realhistoriske kommentarer i noterne lader ikke mange spørgsmål stå ubesvaret, og i et særligt afsnit bringer Johann Runge 28 omhyggeligt udarbejdede biografiske skitser af mindretallets fremtrædende skikkelser. Til sammen rummer noterne og skitsernes møjsommeligt sammenstillede oplysninger et betydeligt personalhistorisk stof, der giver værket en særlig værdi.

Det er mindretallets hverdagshistorie i mellemkrigstiden, erindringerne kan belyse. Børnenes lege, omgangen med forældre, søskende og kammerater, livet på gaden og i skolen minder om tilværelsen i den tids arbejderklasse, som den har udspillet sig andetsteds. De mange lokale læsere, bøgerne fortjener, vil have den særlige fornøjelse at nikke genkendende til personer og tildragelser, de kan huske. Den udenforstående vil uvilkårligt interesseres mest af familiernes placering mellem dansk og tysk.

I nogle familier var det danske en selvfølge, men i mange var det ikke, og det er dem, der fængsler mest. Der var værftsarbejderen, der havde danske arbejderskammerater og blev dansk i skuffelse over det tyske socialdemokrati ved 1. verdenskrigs slutning. Der var den offentligt ansatte i Flensborg, der skønt hans forældre og svigerforældre var danske tillidsmænd, sendte sin søn i tysk skole, fordi han skyldte sin ansættelse dette hensyn med det resultat, at sønnen gled over mod det tyske. Der var den lille socialdemokratiske håndværksmester, som den nazistiske magtovertagelse forankrede i mindretallet.

Og der var arbejderen i Tønning, der tog sin datter ud af den nystartede danske skole, fordi det blev krævet, da han fik offentlig ansættelse. Hun græd, da hun i 1945 blev sendt tilbage til den danske.

I de fleste tilfælde er det fortalt så knapt og antydende, at man kun aner sammenhængene. Det var forældrenes beslutninger, oplevet og gengivet af børnene. Kun Frederik Mommsen ofrer det flere sider. Denne gennemarbejdede overvejelse gør sammen med en fåmælt karakteriseringsevne og besk humor hans afsnit til et af værkets bedste. Men selv om der ellers går stille med dørene, levendegøres dog medlemstallenes tørre vidnesbyrd om, at det gamle danske mindretal ikke var en fast størrelse, men en bevægelse, der steg og sank under indtryk af vilkårene i det tyske samfund.

Slående er, at næsten alle bidrag rummer eksempler på, hvor stærkt segregerende nazismen virkede. De fleste blev udsat for pression for, at de skulle sige Heil Hitler og strække armen frem. Nogle stod imod, andre bekender frimodigt, at de valgte en lettere udvej. Det er kun et enkelt, men gennemgående eksempel på den brune bevægelses dynamiserende indtrængen i hverdagen. Skønt myndighederne fra 1933 i hvert fald til at begynde med søgte at fastholde en forholdsvis liberal linie, satte nazismen kræfter fri, lokalsamfundene hidtil havde bundet i traditionelle normer. Mindre ansvarsbevidste elementer følte magtens sødme. Man fornemmer, hvordan brovtende adfærd og billig chikane kom til at gælde for den bedste anbefaling under den nye tingenes tilstand.

Også den tyske skole blev taget i den dynamiserede nationalismes tjeneste. Sigfred Andresen fortæller, at han sammen med kammeraterne skulle sælge emblemer til fordel for tyskheden i ud-

landet. Da han ikke gjorde noget ved det, blev han chikaneret. Dette og andre udslag fik forældrene til at sende ham med toget til Duborgskolen i Flensborg. Kort efter sluttede også de op, så der i 1936 kunne oprettes en lille dansk privatskole i Ladelund. Den blev, på landet, mellemkrigstidens første og eneste uden for Flensborgområdet.

Dette sætter også tiden før 1933 i perspektiv. Ingen af forfatterne kommer udførligt og direkte ind på, hvordan den almindelige holdning til mindretallet var før 1933 i nabolag og på arbejdspladser. Men skildringen af den drastiske vending til det værre tyder dog på, at en rimelig tålsomhed var fremherskende, før nazisterne tog magten. Paradoksalt nok bidrog på en måde nazismens gennemslag til mindretallets opretholdelse. Vel gnavede den også stykker af danskheden, men segregationen satte en stopper for nogle af de assimilerende tendenser, der var opstået i det mildere klima i tyvernes anden halvdel.

2. verdenskrig oplevede de fleste af forfatterne som børn eller unge. Flere beretter om, hvad de oplevede, mens de var indkaldt. Man har dog på fornemmelsen, at det var dem, der slap lettest igennem. Den 17-årige Karl Andresen nægtede at aflægge troskabseden og bemærker tørt: »Hvis jeg skriftligt ville fastholde følgerne heraf i de påfølgende måneder indtil november 1944, hvor jeg som »irregeführt« blev rehabiliteret og tildelt en normal enhed, ville jeg bryde rammen for det mig tildelte afsnit, og jeg ville først og fremmest skildre hændelser, der i sin sandhed ikke kan genopleves«.

Enkelte bidrag rækker ind i tiden efter 1945 med dens håb om snarlig grænseflytning og voldsomme tilgang til mindretallet. Også i den gamle danskhed kunne omvendelserne fremkalde

skepsis. Gerhard Ernst oplevede på nært hold tilmeldelserne til Den slesvigske Forenings 8. distrikt i Flensborg, hvor hans far var formand. De foregik i familiens dagligstue. Her overværede han sultende mennesker trygle om optagelse. Uden at skære alle over én kam har han modet til at bryde tavsheden og konstatere, at selvfølgelig drev også ønsket om at få del i bistanden fra Danmark en del tyske ind i mindretallets foreninger. Bente Hillebrecht er inde på det samme. Og Gerhard Ernst fortsætter med at skildre, hvordan en instinktiv skepsis drev ham til et oprør i Duborgskolens blad med påfølgende holmgang i elevforeningen. Senere ændrede han mening, men i tonen stikker stadig noget af hans uvilkårlige reaktion. Den snerrende og forstående frimodighed, hvormed han berører disse ømtålelige brydninger og anfægtelser, hæver hans bidrag til et af de mest læseværdige.

Men Gerhard Ernst delte naturligvis håbet om grænseflytning. Han er ikke i tvivl om, at det var det, der fik mindretallet til at slå portene op. Da skuffelsen kom, blev reaktionerne mangeartede. Kun få forfattere kommer ind på det. Skarpt og kort igen Karl Andersen, der dengang lod sig uddanne til lærer i Tønder. Han slutter sin beretning: »Derefter lod jeg mig vælge ind i seminariets Grænseforening og fik et par dage efter en fod i klemme, da jeg gik fra dør til dør og solgte Grænseforeningens lodsedler. Døren blev smækket i, før foden var ude. Og langsomt gik det op for mig, at det væsentlige i et dansk arbejde også i Sydslesvig er kærligheden og viljen til »at bære hver glans og hver plet, der falder på Danmarks navn«.

De to erindringsbind er historien fortalt af mennesker, der stadig identificerer sig med mindretallet. Enkelte er flyttet til Danmark, men engagementet

mærkes endnu. Kun ét bidrag falder uden for denne ramme.

Det er Ina Carstensens lavmælte familiesaga. I få sikre streger, ved anekdotens hjælp, ridser hun en lærerfamilies historie op. Bedstefaderen hørte til i det frisiske sprogområde. I sin kulturelle orientering var han tysk, i sin politiske holdning liberal. Efter 1864 stødte han sammen med den nye tyske præst, hvis hovenhed i hans øjne kom til at stå som tegn på, hvor anmassende den prøjsiske stat kunne hævde sin autoritet. Sønnen unddrog sig patriotismen og de nationale brydninger ved at slå sig ned i Husum, hvor han virkede som lærer og var aktiv i liberal politik. Den gamle selv fik latente danske sympatier, som i deres kerne vel blot var anti-prøjsiske eller antiautoritære. Dem betroede han Ina Carstensen. På det grundlag har hun skrevet et fremragende bidrag, der sprænger rammen.

Det rækker ud mod erindringer, der endnu ikke er indsamlet. Mange skæbner, beslægtede eller forskellige fra hendes, har været i berøring med Sydslesvigs organiserede danskhed uden nødvendigvis nu at identificere sig med den. Hvis Studieafdelingen, som beskedent bebudet, vil fortsætte denne vellykkede serie, kunne man ønske også dette perspektiv udvidet.

Johan Peter Noack

Bent Blüdnikow: *Immigranter. Østeuropæiske jøder i København 1904-1920* (Borgen, 1986) 324 s., 178,- kr.

Bent Blüdnikow har tidligere i småartikler og i et festskrift (HISTORIE 1985, 130f) skrevet lidt om østeuropæiske jøder i København og har nu samlet og udvidet sit materiale til en større fremstilling. Som nutidshistorie er bogen mønsterværdig, og forfatteren har lagt et meget stort arbejde i at samle